

Katarzyna Balbuza
(Poznań)

MONOGRAFIA MENNICTWA TRAJANA

Bernhard Woytek, Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117). Moneta Imperii Romani 14. 2 Bände (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 48 = Denkschriften der Philosophisch-Historische Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 387), Wien 2010, 682 s. ogółem, 156 tablic, 29,7x21 cm.

„Die Reichsprägung des Kaisers Traianus” to kolejne oczekiwane od dawna nowe opracowanie mennictwa Trajana. Ukazało się w Wiedniu w 2010 roku nakładem Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, w słynnej numizmatycznej serii Moneta Imperii Romani (MIR). Seria ta z godnością reprezentuje najpoważniejsze i najambitniejsze współcześnie próby szczegółowego i skrupulatnego opracowania monograficznego monet antycznych, wybijanych w różnych okresach historii cesarstwa rzymskiego i Bizancjum. Jej inicjatorem był wybitny austriacki numizmatyk, zaangażowany w Instytucie Numizmatyki Antycznej i Przedislamskiej Historii Azji Środkowej na Uniwersytecie w Wiedniu (Institut für Antike Numismatik und vorislamische Geschichte des Mittelasiens an der Universität Wien), Robert Göbl. Od tamtej chwili właścicielem praw do serii jest powstała również na jego wniosek (9 grudnia 1970 r.) Komisja Numizmatyczna, działająca w ramach Austriackiej Akademii Nauk (Numismatische Kommission. Österreichische Akademie der Wissenschaften) z siedzibą w Wiedniu. Dziś ta znakomita seria liczy już kilka tomów, z których każdy omawia mennictwo poszczególnych okresów, tudzież panowań cesarzy rzymskich¹. Celem serii, w odróżnieniu od stan-

¹ Najpierw realizowano projekty, których istotą było mennictwo bizantyjskie: W. Hahn, Moneta Imperii Byzantini 1: Von Anastasius bis Justinianus I. (491–565). Einschließlich der ostgotischen und vandalischen Prägungen (Veröffentlichungen der Kommission für Numismatik I = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 109), Wien 1973; idem, Moneta Imperii Byzantini 2: Von Justinus II. bis Phocas (565–610). Einschließlich der Prägungen der Heraclius-Revolution und mit Nachträgen zum 1. Band (Veröffentlichungen der Kommission für Numismatik IV = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 119), Wien 1975; idem, Moneta Imperii Byzantini 3: Von Heraclius bis Leo III./Alleinregierung (610–720) (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission X = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 148), Wien 1981.

dardowych katalogów numizmatycznych (np. *The Roman Imperial Coinage (RIC); Coins of the Roman Empire in the British Museum (BMC)*), czy innych opracowań tego rodzaju, jest nie tylko prezentacja skatalogowanego mennictwa antycznego, ale też jego skrupulatna analiza chronologiczna i typologiczna. To bardzo specyficzne pod względem metodologicznym podejście do źródła numizmatycznego jest charakterystyczne dla wiedeńskiej szkoły numizmatycznej.

Niniejsze opracowanie jest ukoronowaniem czteroletniego (2001–2004) projektu badawczego, którym kierował obecny Prezes Komisji Numizmatycznej, Michael Alram (grant nr P 14232 *Moneta Imperii Romani 14: Traianus*. Michael ALRAM 06.03.2000), finansowanego przez *Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (FWF)*. Grant ów od początku był realizowany w myśl zasad obowiązujących w serii *Moneta Imperii Romani*. Jednakże, jak w przedmowie do omawianego opracowania wspomina Alram, zamysł stworzenia kompleksowego opracowania monet Trajana zrodził się znacznie wcześniej, bo w 1965 roku, w *Institut für Numismatik der Universität Wien*, krótko po jego powstaniu. W projekt ów od tego momentu byli zaangażowani kolejno Friedrich Ehrendorfer, Robert Göbl, Barbara Czurda i wreszcie Reinhard Wolters, który włożył wiele wysiłku w analizę mennictwa Trajana i, ostatecznie, Bernhard Woytek, autor recenzowanego opracowania.

Omawiane studium mennictwa Trajana dotyczy wszystkich monet (co znacząco, również prowincjonalnych, które, obok stołecznych, wybijała wówczas mennica

Później zaczęto publikować tomy poświęcone imperialnemu mennictwu rzymskiemu: W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Tiberius und Caius (Caligula) 14/41* (MIR — *Moneta Imperii Romani* 2, 3) (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 13 = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 171), Wien 1984; idem, *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)* (MIR — *Moneta Imperii Romani* 18) (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 17 = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 187), Wien 1986; M. Alram, *Die Münzprägung des Kaisers Maximinus I. Thrax (235/238)* (MIR — *Moneta Imperii Romani* 27) (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 24 = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 203), Wien 1989; R. Göbl, *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270/275)* (MIR — *Moneta Imperii Romani* 47) (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 29 = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 233), Wien 1993; idem†, *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I./Gallienus/Salinianus (253/268), Regalianus (260) und Macrianus/Quietus (260/262)* (MIR — *Moneta Imperii Romani* 36, 43, 44) (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 35 = Denkschriften der phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 286), Wien 2000. Ostatni dotąd wydany tom to omawiana pozycja: B. Woytek, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117)*. *Moneta Imperii Romani* 14. 2 Bde. (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 48 = Denkschriften der phil.-hist. Klasse der Österr. Akad. d. Wissenschaften 387), Wien 2010.

rzymska) wyprodukowanych w mennicy rzymskiej za rządów cesarza, tj. w latach 98–117 po Chr., i uwzględnia najnowszy stan wiedzy na temat struktury produkcji menniczej oraz procesu cyrkulacji monet w cesarstwie na przełomie I i II stulecia. Tego rodzaju studium systematyzująco-analityczne było od dawna bardzo potrzebne, nie tylko dlatego, że omawiany okres jest ubogi w historiograficzne przekazy antyczne, wskutek czego mennictwo ma dla nas szczególne znaczenie. Monografia Paula Stracka, poświęcona mennictwu Trajana jest nadal pozycją klasyczną i nie traci na wartości naukowej, zwłaszcza w swej części merytorycznej, ale wydana przed ponad osiemdziesięciu laty jest już, przynajmniej w swej części katalogowej i systematyzującej, przestarzała².

Zgromadzony w MIR 14 materiał pochodzi ze zbiorów najważniejszych gabinetów numizmatycznych świata (m.in. Londyn, Wiedeń, Nowy Jork, Paryż, Berlin, Glasgow, Lyon, Madryt, Rzym — Museo Nazionale Romano, Lejda, Oksford, Cambridge etc.), z (opublikowanych) katalogów ważniejszych kolekcji prywatnych, często dziś już rozproszonych, wydanych sprawozdań archeologicznych oraz z obiegu handlowo-kolekcyjnego (stan do 2009 r.), katalogów aukcyjnych etc.

Na podstawie kryteriów chronologicznych i typologicznych zbior monet został podzielony na dziewięć grup (s. 3–4 — wykaz poszczególnych grup). Woytek pominął w swych rozważaniach m.in. ewidentne fałszerstwa oraz imitacje monet cesarskich (pełny wykaz pominiętych typów monet — s. 4), czy niektóre typy monet wybijanych w mennicach wschodnich — zostaną one przeanalizowane w przygotowywanym przez niego do druku trzecim tomie RPC (Roman Provincial Coinage, t. III)³. Autor pominął także m.in. monety, wobec których w nowej literaturze przedmiotu zweryfikowano datację (np. małe anonimowe brązy — w katalogu RIC oznaczone jako „Anonymous Quadrantes” i umieszczone w przedziale czasowym między Domicjanem a Antoninami⁴; na gruncie badań Johana van Heescha

² P. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts. Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Bd. I, Stuttgart 1931.

³ Wcześniejsze dwa tomy, por. *Roman Provincial Coinage*, vol. I. *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC–AD 69)*. Part I: Introduction and Catalogue, ed. by A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, London 1992; *Roman Provincial Coinage*, vol. I, Suppl. 2, ed. by A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, I. Carradice, London 2006; *Roman Provincial Coinage*, vol. II. *From Vespasian to Domitian (AD 69–96)*. Part I: Introduction and Catalogue, ed. by A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice, London 1999.

⁴ RIC II, Traianus, s. 214–219.

z 1979 r. zostały one przyporządkowane do mennictwa Antoninusa Piusa — s. 5, przyp. 14⁵) — pełny wykaz pominiętych typów monet — s. 4–5.

Monumentalna i gruntowna monografia poświęcona mennictwu Trajana składa się z dwóch tomów i jedenastu rozdziałów. W ramach pierwszego („Vorbemerkungen”, s. 1–6) z siedmiu składających się na tom pierwszy rozdziałów zawarto uwagi wstępne autora na temat charakterystyki zgromadzonego i przeanalizowanego materiału numizmatycznego oraz struktury dzieła. W rozdziale drugim („Einleitendes”, s. 7–38), tytułem wprowadzenia przedstawiono tło historyczne mennictwa, scharakteryzowano system pieniężny za Trajana oraz istotę reform monetarnych cesarza. Zaprezentowano także dotychczasowy stan badań w tej dziedzinie. W rozdziale trzecim („Die Grundlagen des neuen «Aufbaus» der traianischen Reichsprägung”, s. 39–90), wyjaśniono zasady rządzące układem skatalogowanego materiału numizmatycznego i użytą terminologię, scharakteryzowano organizację mennic, przeanalizowano typologię portretów cesarza Trajana na awersach (ze szczególnym uwzględnieniem typologii okresu V konsulatu), wreszcie ikonografię awersów, tj. systematyzację różnorodnych przedstawień Trajana.

Na szczególną uwagę zasługuje nadzwyczaj wartościowy rozdział czwarty („Kommentar zur gewählten Ordnung: Struktur und Ablauf der Prägung“, s. 91–174), który stanowi obszerny, przejrzysty komentarz do katalogu, zamieszczonego w rozdziale szóstym. Celem tej części pracy jest wyjaśnienie zasad kompozycji katalogu oraz omówienie monet Trajana przydzielonych do konkretnych grup. Podstawowym kryterium chronologicznym wziętym pod uwagę przy podziale na odpowiednie okresy są konsulaty Trajana (od II do VI, s. 91–158). W ramach konkretnych konsulatów Woytek wydzielił grupy monet, do których przyporządkował odpowiednie daty ich wybicia. W poszczególnych podrozdziałach omówiono treści rewersów, zwracając szczególną uwagę na innowacje typologiczne. W niniejszym rozdziale scharakteryzowano także mennictwo małych brązów Trajana (s. 158–163), katalogując je w dwie grupy (1. grupa: małe brązy (semisy i kwadransy) wybite w ramach normalnej serii, opatrzone legendą SC; 2. grupa: małe brązy bez legendy SC). Ta część pracy ma szczególną wartość dla numizmatyka, gdyż dotychczas nie zajmowano się gruntownie tym zespołem monet⁶. W omawianym

⁵ J. van Heesch, *Studie over de Semis en de Quadrans van Domitianus tot en met Antoninus Pius*, Gent 1979 (*non vidi*). Cyt. za recenzowaną pracą.

⁶ Paul Strack skatalogował wprawdzie owe brązy (P. Strack, op. cit., numery od 482–506), lecz ich charakterystyce poświęcił zaledwie jeden dłuższy przypis (P. Strack, op. cit., s. 232 n., przyp. 984). Również później nie poświęcono tej grupie monet należytej uwagi, choć analizowano je szerzej i gruntowniej niż w pracy Stracka. Por. B. Woytek, op. cit., s. 158.

rozdziale zamieszczono też komentarz do mennictwa wyemitowanego w imieniu i ku czci żeńskich członków domu cesarskiego (Plotyna, Marcjana (później diva Marciana), Matydia (s. 163–167)) oraz do monet restytucyjnych (s. 167–169), wybijanych przez Trajana wzorem Tytusa, Domicjana i Nerwy. Jednakże, co godzi się podkreślić, Trajan był pierwszym cesarzem, który zdecydował się wybić tego rodzaju monety w metalach szlachetnych; wcześniej służyły do tego asy (s. 167). Ta część monografii Woytka opiera się na najbardziej aktualnym dotąd studium Holgera Komnicka⁷, przy czym niekwestionowaną zasługą opracowania Woytka jest dokładna rewizja katalogu Komnicka i jego uzupełnienie. Kolejne komentarze dotyczą asów — hybryd wyposażonych w dwa stemple awersu lub rewersu (s. 169–170), w odniesieniu do których Woytek wyraża hipotezę, iż stanowiły przykład improwizacji menniczej (s. 170). Następne kategorie monet objęte komentarzem to jednostronne medaliony (tylko awers, s. 170–171), monety wybite w orichalcum przez mennicę rzymską, opatrzone legendami łacińskimi i przeznaczone do obiegu w Syrii (s. 171–172), wreszcie monety wybite w materiałach szlachetnych, lecz sfalszowane (s. 173).

W rozdziale piątym, zatytułowanym „Informationen zu Katalog und Materialnachweis” (s. 175–194), przedstawiono strukturę katalogu, wskazówki, jak z niego korzystać oraz wykazano źródła, na podstawie których sporządzono katalog.

Sercem niniejszego opracowania jest rozdział szósty, zatytułowany: „Katalog und Materialnachweis” (s. 195–558), stanowi bowiem właściwy katalog wszystkich zgromadzonych monet Trajana wraz z ich szczegółowym opisem oraz referencjami do innych katalogów (zawsze RIC i Strack) lub publikacji numizmatycznych. Zastosowano, jak w innych katalogach, numerację ciągłą. W dziewiętnastu dużych grupach sklasyfikowano 939 typów monet, nie licząc ich licznych wariacji. Na końcu (s. 545–558) zamieszczono wedle odrębnej numeracji „Dubia und Falsa”, a więc monety, co do których autentyczności istnieją wątpliwości. W rozdziale siódmym („Abkürzungs- und Literaturverzeichnis”, s. 559–584) zamieszczono wykaz skrótów i literatury.

Tom drugi składa się z trzech kolejnych rozdziałów mających na celu usystematyzowanie skatalogowanych monet. Otwiera go krótkie (rozdział ósmy: „Chronologie und Prägesystem im Überblick”, s. 585–588), synoptyczne zestawienie tabelaryczne wszystkich typów legend namonetnych, użytych w mennictwie cesarskim Trajana przez mennicę rzymską. W połączeniu z chronologią występowania poszcze-

⁷ H. Komnick, *Die Restitutionsmünzen der frühen Kaiserzeit. Aspekte der Kaiserlegitimation*, Berlin–New York 2001.

gólnych legend (przy referencjach do wszystkich dziewiętnastu grup i numerów w MIR 14) uzyskano efekt zwiększonej charakterystyki legend w systemie menniczym Trajana. Bardziej imponująco prezentuje się rozdział dziewiąty („Prägetabellen mit Belegzahlen”, s. 589–648), w którym materiał numizmatyczny zaprezentowano znów w formie tabelarycznej. W tym przypadku jednak zdecydowano się na żmudną pracę, mającą na celu w prostej i przejrzystej formie przyporządkowanie konkretnym rodzajom awersu (obraz i legenda) występujący w odniesieniu do nich rodzaj rewersu oraz nominały, na których takie zestawienie zaistniało. Tego rodzaju metoda została zastosowana dla całego zaprezentowanego w katalogu głównym (rozdział szósty) materiału numizmatycznego, przy zachowaniu układu katalogowego, tj. chronologii oraz podziału materiału na dziewiętnaście grup. Metodologia ta, jak wspomniano wcześniej, jest typowa dla prac wiedeńskiej szkoły numizmatycznej. Rozdział dziesiąty („Indizes und Konkordanzen”, s. 649–682) tworzą indeksy (legend awersu i rewersu, odmian ikonografii rewersu — z wyjątkiem monet restytucyjnych oraz hybryd) i konkordancje z odpowiednim katalogiem mennictwa Trajana w ramach *The Roman Imperial Coinage*, t. II (RIC–MIR) oraz z katalogiem sporządzonym przez Stracka (Strack–MIR).

W ostatniej, oznaczonej numerem jedenastym części monografii („Tafelteil”), zamieszczono 156 tablic monet. Całość podzielona jest na cztery sekcje. Sekcja pierwsza obejmuje pierwszych dziewięć tablic, na których zaprezentowano awersy (tylko) monet wybitych w trakcie piątego konsulatu (COS V). Sekcję drugą tworzą tablice od 1 do 137 (odrębnie numerowane), prezentujące w sposób systematyczny zgromadzone w katalogu warianty awersów i rewersów (zgodnie z ich katalogową numeracją). Przedostatnią sekcję tworzą tablice stempli (tablice 138–155) oraz addenda (tablica 156). Wszystkie zdjęcia zaprezentowano w skali 1:1, na papierze kredowym, w tonacji czarno-białej i w możliwie jak najlepszej jakości.

W sumie katalog obejmuje ponad 23 600 monet Trajana. Wartościowym wkładem Woytka jest rewizja stanu dotychczasowych katalogów numizmatycznych oraz opracowań w odniesieniu do mennictwa Trajana. Tu w szczególności cenne są wszystkie korektury dotąd najpoważniejszego opracowania monograficznego do mennictwa Trajana autorstwa Stracka.

W efekcie doczekaliśmy się najdokładniejszego i najbardziej aktualnego katalogu, systematyki oraz komentarza mennictwa Trajana, sporządzonego z niespotykaną dotąd skrupulatnością.